

Dunja Dobaja

Pregled razvoja socialne zakonodaje v Avstro-Ogrski monarhiji v letih 1867–1918

DOBAJA Dunja, univ. dipl. zgodovinarica, asistentka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

349.3(436-89) "1867/1718"

PREGLED RAZVOJA SOCIALNE ZAKONODAJE V AVSTRO-OGRSKI MONARHIJI V LETIH 1867–1918

Avtorica predvsem s pomočjo uradnih listov iz obravnavanega obdobja in tudi sodobne literature prikaže glavne faze v razvoju zakonodaje glede oskrbe revežev in glede zaščite delavcev. Predstavi določbe domovinskega zakona glede ubožne oskrbe in dolžnosti oskrbovanja, ki so bile naložene v izvedbo občinam. Spregovori o Postavi z dne 25. marca 1883, s katero so bile odobrene podpore iz državnih sredstev za pomoč ljudem v stiski. Postavo primerja z Zakonom z dne 27. decembra 1902 o dodelitvi podpor iz državnih sredstev za omilitev bede. Nadaljuje s pregledom delavske zaščitne zakonodaje v monarhiji, ko so se z razvojem industrije in zaposlovanjem velikega števila delavcev razvili povsem novi odnosi med delodajalci in delojemalci. Razvoj omenjenih odnosov nam osvetlijo določbe Obrtnega reda in njegove novele. Prispevek podrobno predstavi tudi zakonodajo s področja zavarovanja delavcev. Nezgodno zavarovanje za tovarniške delavce v avstrijski polovici monarhije je vpeljal zakon z dne 28. decembra 1887, ki je bil prvi socialnozavarovalni zakon v Avstriji. Naslednje leto je bil sprejet še zakon za bolniško zavarovanje. V Prekmurju, ki je sodilo v ogrski del monarhije, je ogrska zakonodaja enake predpise uvedla leta 1891 (obvezno bolniško zavarovanje je Ogrska reformirala leta 1907).

Ključne besede: socialna zakonodaja, domovinski zakon, Obrtni red, nezgodno zavarovanje, bolniško zavarovanje

DOBAJA Dunja, BA History, Assistant, Institute of Contemporary History Ljubljana, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

349.3(436-89) "1867/1718"

OVERVIEW OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL LEGISLATION UNDER THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY IN THE YEARS 1867-1918

The author uses Official Journals from the years 1867-1918 and contemporary literature to show the main stages in the development of legislation concerning the care for the poor and the protection of workers. She presents the provisions of the homeland law with respect to care for the poor and the care duties whose implementation was imposed on the municipalities. The article features the statute from the 25th March 1883 that endorsed state financial support for people in need. The statute is compared to the Law from the 27th December 1902 that granted state aid for the mitigation of poverty. The article continues with an overview of labour protection legislation under the monarchy, after the development of industry and employment of a large number of new workers resulted in a completely new relationship between employers and workers. The development of this relationship is reflected in the provisions of the Craft Order and its amendment to the act. The article also presents in detail legislation from the field of worker protection. Accident insurance for industrial workers in the Austrian half of the monarchy was introduced with the law from the 28th December 1887, the first social-protection law in Austria. A health insurance law followed one year later. In Prekmurje, which was in the Hungarian part of the monarchy, Hungarian legislation introduced the same regulations in 1891 (Hungary reformed compulsory health insurance in 1907).

Key words: social legislation, homeland law, Craft Order, accident insurance, health insurance

Skrb za uboge

Začnimo prispevek s pritožbami revnega vinogradnika, doma iz Sv. Barbare v Halozah. Piše se leto 1876: »*Za davke me terjajo, rubljejejo mi živino; otročiči moji nemajo obuvala, ne obleke in morajo mesto v šolo pohajati, doma na peči ležati. Pa kje bom tudi kruha vzela, da jim ga soboj dam, ker nimam zakaj žita kupiti*«. ¹ Revščina, kot zvesta spremljevalka vsakega časa, je bila torej prisotna tudi v obravnavanem obdobju. Občine so bile tiste, ki so bile dolžne v prvi vrsti skrbeti za uboge. Domovinski zakon z dne 3. decembra 1863, ki je izšel v zvezi z urejanjem domovinskih razmerij in je veljal za vse dežele monarhije, je vseboval osnovne določbe glede ubožne oskrbe in dolžnosti oskrbovanja, ki so bile naložene v izvedbo občinam. Skupaj z razglašenimi občinskimi redi je razlagal skrb za uboge kot zadevo političnih občin, in sicer ne samo kot do tedaj v primeru stroškov, temveč v polnem pomenu uprave, saj je občina postala sestavni del javne uprave. ² Že 1. člen prvega dela domovinskega zakona je določal, da domovinska pravica, ki si jo je posameznik pridobil v določeni občini, daje letu tudi pravico do nemotenega bivanja in pravico do ubožne oskrbe v tisti občini. Četrty del je predpisoval dolžnosti občin glede ubožne oskrbe. Ni sicer spreminjal uravnavanja in dolžnosti obstoječih ubožnih in dobrodelnih ustanov in podpor, a če je ubožna oskrba v občini presejala dolžnosti in sredstva teh ustanov in podpor, je nalagal občini, da je tiste, ki so imeli domovinsko pravico, v primeru obubožanja podprla. Deželni zakonodajci je bilo prepuščeno, da je določila, kako bi bilo občinam lažje izpolnjevati dolžnosti oskrbe ubogih. Dolžnost občine do ubogih je obstajala v primeru, če tretja oseba po civilnem pravu ali kakšnem drugem zakonu ni bila dolžna skrbeti za ubogega. Če so bile te osebe premožne in tako sposobne izpolnjevati svoje dolžnosti, pa četudi so občine medtem že prevzele oskrbo, so lahko zahtevale nadomestilo za porabljene stroške. Ubožna oskrba občine se je omejevala na nudenje nujne pomoči in oskrbe v primeru bolezni. Pod ubožno oskrbo otrok je bila mišljena tudi skrb za njihovo vzgojo. Vrsto in načine ubožne oskrbe je znotraj obstoječih zakonov določala občina in

ubogi ni mogel zahtevati določene vrste podpore. Ubožna oskrba občine je nastopila v primeru nezmožnosti ubogega, da bi si s svojimi močmi ustvaril potrebna sredstva za preživetje. Prosilci za ubožno oskrbo, ki so bili sposobni za delo, so bili dolžni opravljati primerno delo, po potrebi tudi prisilno. Občina sicer tudi tujim revežem v primerih trenutne potrebe ni smela odkloniti potrebne pomoči, a je bila upravičena do povračila stroškov od domovinske občine ubogega ali pa od tistega, ki je bil po civilnem pravu ali drugih zakonih pristojen za njegovo oskrbo. Enaki pogoji so veljali pri oskrbi tujih, bolnih ubogih. Oskrbovati jih je morala toliko časa, da so bili lahko brez nevarnosti zanje ali za druge odpuščeni iz nege. Občina, v kateri se je nahajal bolni revež, je morala nemudoma obvestiti njegovo domovinsko občino, če pa ta ni bila znana, je morala takoj sprožiti poizvedovanja o reveževi pristojnosti. Zahteve za oskrbo ubogih bolni revež od občine ni mogel uveljaviti po sodni poti. Določila domovinskega zakona glede pridobitve domovinske pravice so bila nekoliko spremenjena leta 1896. Določeno je bilo, da se domovinska pravica pridobi s sprejemom v domovinsko zvezo in da lahko vsak avstrijski državljani zaprosi za domovinsko pravico v občini, v kateri je prostovoljno in nepretrgoma bival vsaj deset let in v tem času ni užival ubožne podpore. Desetletni rok so začeli šteti s 1. januarjem 1891. To pomeni, da so prvi reveži lahko zaprosili za domovinsko pravico s 1. januarjem 1901. Po pridobitvi domovinske pravice je lahko vsak zaprosil za dodelitev ubožne podpore. ³ Na podlagi domovinskega zakona in občinskih redov je bila v posameznih deželah monarhije (tudi na Kranjskem) preko deželnih zborov vzpostavljena ubožna zakonodaja (na Kranjskem leta 1883), medtem ko se je drugje izvajala na podlagi splošnih značilnosti domovinskega in občinskega prava. Kot že rečeno, je bila občina dolžna skrbeti za primerno vzgojo revnih otrok; zlasti, da redno obiskujejo šolo. Tako je zakon za Kranjsko glede skrbi za uboge otroke določal, da mora za otroke, ki nimajo očeta, da bi zanje skrbel, občina posredovati, da jim sodišče priskrbi varuha in hkrati nadzoruje, kako se porabljajo za njih namenjena finančna sredstva. Zakon je nadalje določal, da morajo biti rejniki, ki imajo otroka v privatni oskrbi, pošteni in omikani ljudje. ⁴

¹ Slovenski narod, 25. 6. 1876, št. 19.

² Sonja Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana, 2002, str. 34.

³ Prav tam, str. 34, 36.

⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), Zakon dne 28. avgusta 1883, veljaven za vojvodino Kranjsko, kako

Rudarja iz začetka 20. stoletja pri delu. (*Proletariat: Kultur und Lebensweise im 19. Jahrhundert. Wien, 1986*)

Tretji del zakona je vseboval določila glede financiranja ubožne oskrbe. Občinske stroške javnega oskrbovanja ubogih so krili s premoženjem, ki je bilo določeno za oskrbovanje ubogih in s katerim je gospodarila občina, dalje z zakonitimi dohodki, s prostovoljnimi darovi, s prikladami in drugimi občinskimi dohodki. Premoženje, s katerim je gospodarila občina za oskrbo ubogih, so imenovali tudi ubožni zaklad (sklad). Upravljati ga je bilo potrebno po predpisih občinskega reda. To premoženje se je lahko rabilo le za javno ubožno oskrbo. Na občinski ubožni zaklad je morala biti vknjižena lastninska pravica pri posestvih in hipotekarnih terjatvah ubožnega premoženja. Zakonite dohodke so sestavljale globe, naložene od same občine, od cesarsko-kraljeve oblasti in drugih javnih organov, tretji del zapuščine brez oporoke umrlih duhovnikov ali razmenišenih redovnikov ter en odstotek izkupička vseh prostovoljnih prodaj. Občina je lahko za svoje reveže v svoji občini pobirala po hišah prostovoljne darove. Za pobiranje darov izven občinskega okoliša je bilo potrebno dovoljenje politične oblasti. Tiste prostovoljne darove

in volila, ki so bili izrecno namenjeni za takojšnjo razdelitev med reveže, ter globe do 20 goldinarjev, so lahko razdelili. Vsi ostali dohodki ubožnega zaklada so se morali združiti z glavnim premoženjem in naložiti za obresti.⁵

V četrtem delu zakona so določila glede občinskih organov, ki so izvajali ubožno oskrbo. Tako je občinski odbor sklepal in nadzoroval ubožno oskrbo, županstvo pa je upravljalo in izvrševalo sklepe občinskega odbora. Občinski zastop je bil dolžan ljudi, za katere je obstajala nevarnost obubožanja zaradi njihove zapravljivosti in slabega gospodarjenja, naznaniti sodišču, da jim je postavilo skrbnika. Skrbeti je moral tudi zato, da se je oskrba revežev izvajala v skladu z zakoni in po njegovih sklepih. Občinskemu odboru je bila dana možnost, da je po svoji presoji izvolil enega ali več ubožnih očetov ali ustanovil ubožni svet ali posebne organe za oskrbovanje revežev. Ubožni očetje in ubožni svet so bili poklicani podpirati županstvo v zadevah, ki so zadevale uboge, ter se ravnati po njegovih ukazih. Imeli so nalogo neposredno in osebno skrbeti za uboge, poizvedovati o njihovih razmerah in potrebah tako, da so jih obiskovali v njihovih stanovanjih in se o njih posvetovali z duhovščino in zdravniki. Nadzorovali so tudi, kako se je ravnalo z ubogimi v ubožnicah, kako s tistimi reveži, ki so se oskrbovali od hiše do hiše, in kako s tistimi, ki so bili v privatni oskrbi. O svojih opažanjih so poročali županstvu in postavili predloge. Občinski odbor je lahko ubožne očete in člane ubožnega sveta, če niso bili člani občinskega odbora, povabil na seje in so imeli posvetovalni glas.⁶ Glede drugih ustanov, ki so skrbele za uboge, je zakon določal, da je v cerkvi nabrana miloščina prepuščena njej, vendar so morala na prošnjo občine cerkvena predstojništva zaradi enakomerne obdaritve ubogih povedati, koliko miloščine se je nabralo in kako so jo porabili. Tiste darove, ki so jih cerkveni organi nabrali za reveže zunaj cerkve, so morali oddati v občinski ubožni sklad ali pa jih porabiti za namen, o katerem so se poprej posvetovali z županstvom. Vsa druga, poleg občinskega ubožnega sklada, obstoječa upravnitva ubožnih ustanov in javnih dobroteljskih institucij so bila dolžna županstvu posredovati seznam svojih obdarovancev. Županstvo je lahko stopilo v stik tudi

je občinam javno oskrbovati uboge. V: *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, št. 17.*

⁵ *Prav tam.*

⁶ *Prav tam in tudi Sonja Anžič, str. 42.*

z zasebnimi dobroteljnimi društvi in zavodi, ki so mu bili dolžni poročati o uspehih svoje karitativne dejavnosti. Naloga občinskega zastopa je bil tudi nadzor nad tovarnami, večjimi obrtniškimi in rudarskimi podjetji glede izpolnjevanja zakonskih predpisov o podpornih blagajnah in bratovskih skladnicah za pomoči potrebnim delavcem. Deželni sklad je občinam povrnil stroške za oskrbovanje tistih ubogih oseb, ki so bile kaki kranjski občini dodeljene zato, ker so se rodile v javni porodnišnici v občinskem okolju, ali pa zato, ker so bivale v tej občini v času, ko je nastalo vprašanje glede njihove domovinske pravice. Deželni sklad je povrnil tudi neizterljive stroške, ki jih je imela katera kranjska občina glede oskrbovanja tujih ubogih. Občine so bile glede javnega oskrbovanja ubogih podrejene deželnemu odboru in zavezane izpolnjevati njegove ukaze. Deželni odbor je nadzoroval občinsko oskrbovanje ubogih po določilih občinskega reda in zakona z dne 23. avgusta 1876. Če je katera izmed občin zanemarjala po zakonu ji določene obveznosti pri preskrbi kakšnega reveža, je lahko deželni odbor odredil, da se dotična oseba oskrbuje drugje, a na stroške občine, ki te svoje obveznosti ni želela izpolniti. Revež ni mogel po pravni poti doseči, da bi ga oskrbovala občina. Če je menil, da se mu godi krivica, ker se je občina branila skrbeti zanj oziroma je svojo dolžnost nepopolno izpolnjevala, se je moral pritožiti pri deželnem odboru. Če so občine zahtevale za oskrbo ubogih povračilo stroškov od oseb, ki niso bile po državljanem pravu, pač pa po drugih zakonih dolžne stroške povrniti, ali so zahtevale povračilo stroškov od drugih občin, so o tem razsojale politične oblasti. Če je občina po pravni poti zahtevala povračilo stroškov od takih oseb, ki so bile po državljanem pravu dolžne preskrbovati uboge, je morala politična oblast najprej določiti, koliko znašajo konkretni oskrbovalni stroški.⁷

Zakon z dne 28. avgusta 1883 je predpisoval tudi ukinitve župnijskih ubožnih inštitutov in predajo njihovega premoženja političnim občinam. Iz predaje premoženja so bile izvzete samo tiste ustanove, katerih izročitev bi nasprotovala izrecno navedeni volji ustanovitelja ustanove ali bistvu ustanove. Premoženje naj bi praviloma prevzela tista občina, na teritoriju katere je deloval župnijski ubožni inšti-

tut. Če je okoliš župnijskega ubožnega inštituta obsegal več občin, je bilo določeno, da se premoženje razdeli med te občine glede na število prebivalcev. Predaja premoženja župnijskih ubožnih inštitutov občinskim upravam kljub podrobnemu izvršitvenemu predpisu o predaji, ki je bil razglašen 31. julija 1884, ni potekala hitro in brez zapletov.⁸

V glavnem mestu Kranjske, v Ljubljani, je od leta 1856 pa vse do leta 1945 delovalo dobrodelno Evangeljsko žensko društvo.⁹ Zanimivo je spričo svoje »*miselne širine*« in dolgotrajnega obdobja delovanja. To sicer ni bilo slovensko društvo, a tudi izrazito nemško vsaj na začetku ni bilo, saj so bili med ljubljanskimi evangeličani Nemci, Švicarji, Čehi, Angleži in morda še kak predstavnik druge narodnosti. Osnove za delovanje društva so bile dane šele po letu 1848, ko so ljubljanski evangeličani, tako kot tudi pripadniki nekaterih drugih veroizpovedi, dobili možnost javnega bogoslužja in so leta 1850 ustanovili evangeličansko cerkveno občino. Neposredno pobudo za njeno ustanovitev je dal pastor Theodor Elze že leta 1852, vendar so se žene pod njegovim vodstvom zbrale šele 23. junija 1856. Evangeličanke so se združile v društvo predvsem z namenom, da v skladu s prirojeno žensko lastnostjo pomagajo sočloveku v stiski. Članice so bile zasebnice, soproge tovarnarjev, trgovcev, državnih in zasebnih uradnikov. Težišče delovanja društva je bilo humanitarno delo, v prvi vrsti pomagati revnim, bolnim, starim in vsem tistim članom ljubljanske evangeličanske občine, ki so bili potrebni pomoči, želelo pa je tudi pospeševati blagostanje evangeličanske občine v Ljubljani. Naloga članic je bilo tudi izvajanje dobroteljnosti zunaj lastne občine, to je pomagati tudi pripadnikom drugih veroizpovedi, ki so se znašli v stiski. Članice društva so vabile v svoje društvo tudi predstavnice drugih veroizpovedi.¹⁰

Za omilitev stiske pomoči potrebnega prebivalstva monarhije je bila npr. z dne 25. marca 1883 izdana Postava, s katero so bile odobrene podpore iz državnih sredstev v omilitev stiske.¹¹ Za kraje

⁷ ZAL, Zakon dne 28. avgusta 1883, veljaven za vojvodino Kranjsko, kako je občinam javno oskrbovati uboge. V: Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, št. 17.

⁸ Sonja Anžič, str. 36.

⁹ Aleksandra Serše, *Evangeljsko žensko društvo v Ljubljani 1856–1945, Etnolog. (Nova vrsta): glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, letnik 11, Ljubljana, 2001, str. 57–65.*

¹⁰ Prav tam.

¹¹ ZAL, Postava od 25. marca 1883, s katero se dovoljujejo podporščine iz državnih sredstev v polajšanje stiske. V:

tistih dežel, ki so jih prizadele poplave, je postava odredila brezobrestna posojila v vrednosti do 500.000 goldinarjev. Ta vsota naj bi bila namenjena za nabavo semen in popravilo objektov in naprav, ki so bili poškodovani v poplavah. Občine in okraji dotičnih dežel naj bi vrnili to vrednost v petih letih, začeni s 1. januarjem 1884. V podporo pomoči potrebnega prebivalstva je bila vlada pripravljena odobriti prizadetim občinam in okrajem posameznih dežel kredit v vrednosti 100.000 goldinarjev. Ta vsoto naj bi porabili za izgradnjo javnih stavb in pa za »nepovratne podporščine«, posebej za nabavo živil. Omenjene podpore naj bi razdeljevale državne oblasti v sporazumu z deželnimi odbori. Določila te postave niso veljala za ozemlje tistih dežel, katerim so bile, spričo poplav v letu 1882, odobrene iz državnih sredstev podpore na podlagi postav z dne 13. januarja 1883 (državni zakonik št. 30 in 31). Naloga izvrševanja določil postav iz 31. marca 1883 je bila dana ministrom za notranje zadeve, kmetijstvo in finance.¹² Za primerjavo poglejmo zakon z dne 27. decembra 1902 o dodelitvi podpor iz državnih sredstev za omilitev bede.¹³ Z njim je bila za podporo pomoči potrebnega prebivalstva v krajih, ki jih je prizadela ali jim je pretila beda, iz državnih sredstev odobrena vsota do 3.900.000 kron. Ta kredit je bil namenjen zlasti za podelitev podpor, »ki jih ni vrniti« in naj bi se porabile za nabavo živil, semen, krme za živino, za obnovo poškodovanih poslopij in za izvedbo obče koristnih javnih del »v sili pomoči potrebnim« osebam, občinam, okrajem, zadrugam in skladom. V izjemnih primerih so smeli iz tega kredita dovoliti tudi brezobrestna posojila, ki naj bi se največ v dvajsetih letih vrnila v obrokih, začeni s 1. januarjem 1908. Podpore in posojila naj bi razdeljevala državna oblastva.¹⁴

Zanimiva je tudi meddržavna pogodba med Avstro-Ogrsko in Italijo glede pravic ubogih do sodne pomoči.¹⁵ Priznavala je pravico avstrijskim in ogrskim državljanom do sodne pomoči v Italiji in

italijanskim državljanom v Avstriji in na Ogrskem v isti meri, kot so jo imeli lastni državljani, upoštevajoč pri tem zakone tiste dežele, v kateri so zahtevali pravno pomoč. Tujec, ki je zahteval pravno pomoč, naj bi svoje uboštvo izkazal z ubožnim listom, ki bi ga izdale oblasti »njegovega navadnega stanova-lišča«. Pogodba je bila sklenjena za dobo pet let.¹⁶

Zaščita delavcev

Pregled razvoja delavskozaščitne zakonodaje v Avstriji do prve svetovne vojne kaže, da do leta 1883 zakonodaja, ki je urejala delavsko vprašanje, delavstva v glavnem ni ščitila. Tako je splošni kazenski zakonik iz leta 1803 prepovedoval vsako združevanje delavstva. Splošni državljanski zakonik iz leta 1811 je dajal osnovo za sklepanje delovnih pogodb na individualni ravni. Dekret pravnega ministrstva z dne 18. aprila 1828 je urejal spore med delodajalci in delojemalci. Ta uredba je bila že rezultat širjenja socialnih sporov in ni bila v korist delavstva. Če je med delodajalcem in delojemalcem izbruhnil spor v času delovnega razmerja, je sodil v pristojnost političnih oblasti, če pa je spor izbruhnil pozneje, je bilo pristojno sodišče. Ponovno je urejal mezdne spore dvorni dekret z dne 21. novembra 1846. Dejstvo je, da se je odnos države in družbe do socialne politike spreminjal. V obdobju liberalnega kapitalizma, ki je trajalo do 80. let 19. stoletja, je država poskušala vzdrževati t. i. socialni mir zgolj z represivnimi ukrepi in s posebno zakonodajo ni posegala v urejanje socialnih problemov, posledice prevelikega izkoriščanja pa je poskušala omiliti z dobrodelnostjo in kolektivno samopomočjo, ustanavljali so delavska bolnišnica in podporna društva.¹⁷ V razmerah liberalnega kapitalizma se je

in Italijo. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1883, št. 113.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Gospodarska kriza iz leta 1873 je omajala zaupanje v liberalne gospodarske nazore. Nasprotno pa so postali močnejši konservativni nazori. V: Andrej Pančur, Socialna misel v drugi polovici 19. stoletja, Preteklost sodobnosti (izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine), Ljubljana, 1999, str. 22. Eden najboljših poznavalcev avstrijskega 19. stoletja Helmut Rumpler opozarja, da je velika gospodarska kriza leta 1873 v habsburški monarhiji sicer prekinila predhodno konjunktorno rast in za več kot dve desetletji upočasnila gospodarski razvoj, vendar pri tem ni globlje in radikalneje posegla v gospodarskorazvojne težnje, saj ni vodila v gospodarski zlom, temveč h »koncentraciji in utrditvi novega industrijskega sistema«. Obseg krize naj bi precenjevali že

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, izdan 31. marca 1883, št. 42.

¹² Prav tam.

¹³ ZAL, Zakon z dne 27. decembra 1902. l. o dodelitvi podpor iz državnih sredstev v polajšavo oziroma odvrnitev bede. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1902, št. 249.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ ZAL, Pogodba od 9. februarja 1883 o vzajemnem dovoljevanju pravice ubožnih do sodne pripomoči med Avstro-Ogrsko

po tovarniških obratih, v rudnikih, na gradbiščih in drugih deloviščih močno razširilo otroško delo. Otroško delo je prvič urejal dvorni dekret z dne 11. junija 1842, ki je pomenil prvo delavsko zaščitno določbo v Avstriji. Gledano z današnjimi očmi, je bil omenjeni dekret za zaščito otrok, ki so bili zaposleni v tovarnah, »srhljiv«, a če ga primerjamo s stvarnostjo, se zdi »kar human«. ¹⁸ V prvi polovici 19. stoletja so otroci začeli delati pri sedmih ali osmih letih. Ta starostna meja se je zvišala šele konec 19. stoletja, ko so v Avstriji začeli resneje izvajati določila o obveznem šolanju. Otroci so delali v rudnikih, v železarskih in podobnih obratih, ki bi jih lahko uvrstili v težko industrijo, dalje v tekstilni in tobačni industriji. Npr. v rudnikih so sprva delali v dnevnikih kopih, se pravi nad zemljo, kjer so prebirali, sortirali, čistili in prali rudo, natovarjali in raztovarjali rudo, potiskali prazne vozičke itd. Ko so bili stari 12, 13 ali 14 let, so veljali za dovolj stare za delo pod zemljo, kjer so jih sprva porabili za prenašanje rude in jalovine v koših, za prevažanje praznih ali polnih vozičkov, sčasoma pa so postali kopачi. ¹⁹ Nekdanji zakoni so urejali delovne pogoje posameznih gospodarskih vej. Splošni Obrtni red, ki je bil izdan z razglasnim patentom 20. decembra 1859, je vpeljal skoraj popolno obrtno svobodo. V šestem poglavju je obravnaval obrtno pomožno osebje in tovarniške delavce. Delovne pogoje je urejeval na individualni pravni osnovi. Določbe o delavski zaščiti, o vajencih in pomočnikih je urejal na podlagi obrtne svobode. ²⁰

Zakon z dne 15. marca 1883, ki je spreminjal in dopolnjeval liberalni Obrtni red iz leta 1859, še ni obravnaval delavske zaščite. Poglavje, ki je obravnavalo pomožno osebje, je ostalo še nespremenjeno. Šesto poglavje Obrtnega reda je noveliral šele zakon z dne 8. marca 1885, ki govori o pomožnem osebju in predstavlja prvo kodifikacijo delavske zaščite. Uzakoni je 11-urni delavnik za tovarniške delavce,

prepovedal »truck sistem«²¹ in zahteval plačevanje mezd v gotovini, dalje je prepovedal zaposlovanje otrok pod 14 leti in zaposlovanje mladoletnih delavcev od 14. do 16. leta starosti ter delavk na težkih, zdravju škodljivih delovnih mestih in pri nočnem delu. Seveda pa je predvideval tudi izjeme, ki so veljale tako za podaljšanje delovnega časa kot za zaposlovanje mladoletnih delavcev in žensk na težkih in zdravju škodljivih mestih, pa tudi za nočno delo. Te izjeme je dovoljevala ministrska naredba z dne 27. maja 1885. Delovni čas je urejalo še več zakonov. Tako je zakon s spremembo člena 75 Obrtnega reda z dne 16. januarja 1895 urejal počitek ob nedeljah in praznikih. ²² Upoštevajoč vse novele avstrijskega obrtnega reda je bil položaj delavstva sledeč. ²³ Obrt se je delila na svobodno, rokodelsko in koncesionirano. V šestem poglavju je Obrtni red obravnaval obrtno pomožno osebje. Po določbah Obrtnega reda so bili to pomočniki (trgovski pomočniki, natararji, kočijaži), tovarniški delavci, vajenci in pomožni nižji uslužbenci. Za te delavce so veljale zaščitne določbe zakona o Obrtnem redu z vsemi novelami, ki so bile sprejete od leta 1883 dalje. Osebe v delovnem razmerju, ki so bile nameščene za opravljanje strokovnejših služb (delovodje, mehaniki, inženirji, kemiki, blagajniki, poslovodje, risarji, knjigovodje), ki so praviloma dobivali letno ali mesečno plačo, niso sodile med pomožne delavce, ampak so bili nameščenci in zanje niso veljale določbe delavske zaščite iz Obrtnega reda. Po zakonu o Obrtnem redu so imeli pomožni delavci vsaj osnovno zaščito in varstvo na delovnem mestu ter določene pravice. Delodajalci so imeli do svojih delavcev določene obveznosti, ki so jih morali izvajati. Tako je moral vsak lastnik obrata na svoje stroške poskrbeti za primerne delovne prostore, vzdrževati stroje, orodja. Delovni stroji

sodobniki. V: Peter Vodopivec, *Velika gospodarska kriza 1873 in Slovenci, Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIX/2, Ljubljana, 1999, str. 26.*

¹⁸ Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja, oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Studia humanitatis, Ljubljana, 2004, str. 291.*

¹⁹ *Prav tam, str. 294–295.*

²⁰ France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1998, str. 21, 22.*

²¹ *Sistem, po katerem so delavci namesto denarja dobivali posebne bone, ki so jih lahko unovčili samo v delodajalčevih prodajalnah.*

²² France Kresal, *str. 23.*

²³ *Novele obrtnega reda: Zakon z dne 15. marca 1883, Državni zakonik št. 39, s katerim se spreminja in dopolnjuje obrtni red, Zakon z dne 8. marca 1885, Državni zakonik št. 22, s katerim se spreminja in dopolnjuje obrtni red, Zakon z dne 16. januarja 1895, Državni zakonik št. 21, s katerim se urejuje počitek ob nedeljah in praznikih v obrteh, Zakon z dne 23. februarja 1897, Državni zakonik št. 63, s katerim se spreminja in dopolnjuje obrtni red, Zakon z dne 25. februarja 1902, Državni zakonik št. 49, s katerim se spreminja in dopolnjuje obrtni red ter Zakon o noveli obrtnega reda z dne 5. februarja 1907.*

in njihovi deli so morali biti opremljeni s takimi varnostnimi napravami, da niso predstavljali nevarnosti za delavce. Dolžnost delodajalcev je bila nadalje, da so poskrbeli za čiste, svetle, zračne in dovolj velike delovne prostore. Lastniki obratov tudi niso smeli dajati delavcem za bivanje prostorov, ki bi bili zdravju škodljivi. V primerih, v katerih so zaposlovali pomožne delavce do 18 let in ženske, so bili dolžni pri dodeljevanju dela upoštevati njihova leta in spol.²⁴ Otroci pred dopolnjenim 14. letom starosti v tovarniških podjetjih niso smeli delati, mladoletni pomožni delavci med 14. in 16. letom starosti pa so smeli v tovarnah opravljati lažja dela, ki ne bi škodovala njihovemu zdravju in ovirala njihov telesni razvoj. Otrok pred dopolnjenim 12. letom starosti niso smeli jemati za redno obrtno ali tovarniško delo. Zaposlovanje otrok med dopolnjenim 12. in 14. letom starosti je bilo v tovarnah na splošno prepovedano, dovoljeno pa je bilo v obrti, a le, če ni škodovalo njihovemu zdravju in telesnemu razvoju in jih ni oviralo pri izpolnjevanju njihovih šolskih obveznosti. Delovni čas je smel trajati največ 8 ur dnevno. Dolžnost obiskovati šolo je trajala do dokončanega 14. leta starosti. Otrokom na podeželju in otrokom revnih slojev v mestih se je ta obveznost lahko skrajšala, vendar so morali najmanj šest let obiskovati šolo. Za redno obiskovanje šole so bili odgovorni starši, njihovi namestniki pa tudi lastniki tovarn in obrtnih podjetij. V tovarnah je bilo na splošno prepovedano nočno delo za »mladostne pomožne delavce« in ženske. Izjeme je lahko določil minister za trgovino na predlog obrtnih in trgovinskih zbornic in v soglasju z notranjim ministrom, a le za tiste mlade delavce, ki so že dopolnili 14 let, in za ženske, in sicer v tistih obratih, pri katerih je bilo to nujno potrebno. Ministrska uredba z dne 27. maja 1885 je določala, da lahko imenovane osebe delajo tudi ponoči zlasti v sledečih podjetjih: v plavžih, steklarnah, v obratih za čiščenje perja za postelje, v obratih za izdelovanje čipk s pomočjo

strojev, papirja, sladkorja ali konzerv itd.²⁵ Seveda so se v praksi pojavljale kršitve določb tega zakona glede otroškega dela v tovarnah in drugih obratih. Oblasti so nadzirale zaposlovanje mladoletnih delavcev in preganjale prekomerno izkoriščanje, ki bi bilo škodljivo zdravemu razvoju otrok. Po potrebi so podjetnike tudi kaznovale.

Skratka, delodajalci so bili dolžni poskrbeti za varnost svojih pomožnih delavcev. V primerih, ko teh nevarnosti ni bilo moč popolnoma odpraviti, je bila dolžnost delodajalcev, da jih je poskušala zmanjšati s primernimi napravami. Lastnike obratov, ki teh določil obrtnega reda o varnosti svojih pomožnih delavcev niso upoštevali, je lahko kaznovalo »*obrotno oblastvo*«. Seveda pa se je tudi od delavcev pričakovala določena stopnja previdnosti pri delu. V primerih poškodbe delavca (ali celo smrti) kljub njegovi pazljivosti, je bila predvidena kazen po kazenskem zakoniku zaradi »*prestopka proti varnosti življenja*«. Poškodovani delavec je imel tudi pravico zahtevati odškodnino, za kar je bilo pristojno civilno sodišče. Obrtni nadzorniki so izvajali nadzor obrtnih delavnic in stanovanj, ki so jih delavci dobili od delodajalcev.²⁶ Obrtni red je predvideval tudi odmore med delom. Ti naj bi skupaj znašali ne manj kot poldrugo uro. Od tega je morala biti ena ura počitka opoldne, druge pol ure pa se je lahko porazdelilo na odmor dopoldne in popoldne, a samo v primeru, če je trajal strnjeni delovni čas več kot pet ur, sicer odmor ni bil obvezen. Namreč, če je trajalo delo dopoldne oziroma popoldne manj kot pet ur, je lahko počitek odpadel. Podobno pravilo je bilo predvideno za nočno delo, le da je bila polnoč tista meja, od katere nazaj oziroma naprej se je meril delovni čas. Ker je bila za nekatere obrate prekinitev dela oziroma predolga ustavitev negativna, je lahko minister za trgovino sporazumno z ministrom za notranje zadeve po zaslišanju trgovskih in obrtnih zbornic imenoval tiste obrate, v katerih so se lahko odmori preložili na drug čas med delom. Ministrska uredba z dne 27. maja 1885 je za nekatere obrti in tovarne dopuščala izjeme glede časa odmora. To se je nanašalo predvsem na velike obrate in tovarne. Izmed malih

²⁴ Zakon z dne 8. marca 1885 je uvedel za obrtne pomožne delavce do takrat neznano starostno mejo 16 let. Obrtne delavce pred dopolnjenim 16. letom imenuje »mladostne pomožne delavce«. Za te je predvideval, da se jim delavska knjižica ni smela izročiti brez privolitve očeta ali varuha oziroma domače občine. Nadalje je predvideval, da brez privolitve zakonitega zastopnika »mladostni pomožni delavci« ne morejo skleniti delovnega ali učnega razmerja. Glede obrtnih pomožnih delavcev, starih nad 16 let, omenjeni zakon ni predvideval nobene določbe glede pravne zmožnosti sklepati pogodbe o delu.

²⁵ Anton Kralj, *Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razzodb upravnega sodišča*. V: *Knjižica slovenske krščansko-socialne zveze*, 8. zvezek, I. leto. Ljubljana, 1902, str. 156.

²⁶ Prav tam, str. 107–114.

Trd boj za obstanek ni prizanesel nikomur, tudi ženam ne. (*Proletariat: Kultur und Lebensweise im 19. Jahrhundert. Wien, 1986*)

obratov pa so imeli to pravico preložitve odmora na drug čas peki, slaščičarji, trgovci, prevozniki, gostilničarji in brivci. Za nespoštovanje določb glede pravice pomožnih delavcev do odmora med delom je bila za delodajalce predvidena denarna kazen v vrednosti 20–800 kron.²⁷

Zakon z dne 16. januarja 1895 je določal, da mora ob nedeljah in praznikih vse delo počivati najmanj 24 ur. Zakon o nedeljskem počitku je veljal le za »obrtno delo«. Od tega pravila so bila izvzeta »osebna dela obrtnikova«, ki jih je lahko delal sam brez pomožnih delavcev tudi ob nedeljah, če se delo ni izvajalo javno. Skratka, nedeljski počitek se je moral začeti najkasneje ob 6. uri in hkrati za vse delavce. Trajati je moral najmanj 24 ur. Izjeme so veljale le za nujna vzdrževalna dela in za take vrste obratov, kjer je proizvodni proces zahteval neprekinjeno delo (npr. cementarne, opekarne, usnjarne, plavže, industrijo lončarskega blaga, belilnice, barvarne, tiskarne tkanin, papirnice, mline, elektrarne, javno razsvetljavo, plinarne itd.). De-

lavci, ki so delali tudi ob nedeljah, so imeli pravico do nadomestnega počitka.²⁸ Lastniki obratov so bili dolžni premožnim delavcem in vajencem do 18. leta omogočiti obiskovanje obrtnih večernih in nedeljskih šol. Vsi pomožni delavci so morali imeti delavske knjižice, trgovski uslužbenci pa uradno potrjena spričevala prejšnjih delodajalcev. Brez njih jih delodajalci niso smeli sprejeti na delo. Vanje so vpisovali delovna in učna razmerja ter spričevala o sposobnostih in vedenju. Prepovedano je bilo vpisovati opombe, ki bi škodovala delavcu. V času delovnega ali učnega razmerja je delavsko knjižico hranil delodajalec. Delavske knjižice so veljale tudi kot legitimacija in potni list za potovanje v okviru države za dobo enega leta. Delavec je imel pravico do izplačila tedenske mezde, in sicer v gotovini. V mezdo je bilo dopustno vračunati stanovanje, hrano, kurjavo, uporabo vrta, zdravila, zdravniško pomoč, če sta se delodajalec in delavec že prej tako dogovorila in če cena teh dobrin ni presegala nabavnih stroškov. Prepovedano je bilo namesto gotovine izdajati posebne konzumne znamke. Delavec

²⁷ Prav tam, str. 114–115.

²⁸ Prav tam, str. 115–121.

je imel pravico do štirinajst dnevnega odpovednega roka. Delodajalec je lahko v določenih primerih odpustil delavca tudi brez odpovednega roka, in sicer, če delavec ni ustrezno opravljal svojega dela, če je delodajalcu posredoval ponarejeno delavsko knjižico, če je zakrivil tatvino, če je izdal poslovno tajnost, če je žalil ali grozil delodajalcu, če je po svoji krivdi postal nesposoben za delo, če je nesposobnost za delo trajala več kot štiri tedne, če je bil več kot štirinajst dni zaprt in če je imel kakšno nalezljivo bolezen. Če je delavec predčasno zapustil svoje delovno mesto, se je to štelo kot prekršek. Delodajalec je imel pravico pomožnega delavca s pomočjo oblasti prisiliti, da se je vrnil na delo za še preostali čas ter zahtevati povračilo škode, ki jo je delavec s tem svojim dejanjem povzročil. Takšnega delavca tudi ni smel zaposliti noben drug delodajalec, saj je s tem kršil določbe Obrtnega reda, poleg tega pa je moral skupaj z delavcem odgovarjati za nastalo škodo. Spore med delavci in delodajalci so reševala posebna sodišča, ki so jih sestavljali predstavniki obeh strank. Zakon z dne 27. novembra 1896 je določbe tega zakona razveljavil in vpeljal obrtna sodišča, če pa obrtnih sodišč ni bilo, so spore reševala okrajna sodišča. Vsako podjetje je moralo voditi vpisno knjigo o svojih delavcih, v kateri so bili navedeni osebni podatki delavca, domovinska občina, datum vstopa v podjetje, vrsta dela, ki ga je opravljal, podatki o bolniški blagajni, ki ji je delavec pripadal, in datum izstopa iz podjetja. Ta vpisna knjiga je morala biti dostopna organom oblasti. Vsaka tovarna in obrat, v katerem je bilo zaposlenih več kot 20 delavcev, je moral imeti delovni red. Ta je moral biti vedno javno izobešen in vsakomur dostopen.²⁹

Z zakonom z dne 17. junija 1883 so bili oblikovani obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito v socialnozdravstvenem oziru.³⁰ Zakon je določal, da je v pristojnosti ministra za trgovino v dogovoru z notranjim ministrom imenovanje določenega števila obrtnih nadzornikov (kolikor zahtevajo potrebe) in imenovanje enega osrednjega obrtnega nadzornika. Njegov delokrog je obsegal vsa »*obrtna podjetja*« enega ali več okrajev ene dežele. Minister za trgovino je lahko izje-

moma znotraj deželnih meja ta delokrog razširil ali skrčil. Obrtni nadzorniki so bili podrejeni politični oblasti dežele in so imeli nalogo, da pazijo na izvajanje predpisov, povezanih z varstvom delavcev in njihovim zdravjem tako na delovnem mestu kot tudi tam, kjer so delavci prebivali. Njihova naloga je bil tudi nadzor nad izvajanjem predpisov o delovnem času, odmorih med delom, delavskih mezdah in o izučitvi mladih pomožnih delavcev. Skratka, obrtni nadzorniki naj bi pomagali »*obrtnim oblastvom*«, skrbečim za izvajanje določil Obrtnega reda, kot nadzorovalni, poročevalni in svetovalni strokovni organ. Lastniki obratov ali njihovi namestniki so bili po zakonu dolžni kadarkoli (ponoči le takrat, ko se je delalo) omogočiti obrtnemu nadzorniku, potem ko se je ta legitimiral z izkaznico, ki jo je izdal deželni glavar in jo je bilo potrebno vsako leto obnoviti, dostop v vse delovne prostore in tudi sanitarije. Lastnik obrata ali njegov namestnik je imel pravico spremljati obrtnega nadzornika. Obrtni nadzornik je imel pravico tudi izprašati lastnika obrata ali njegovega namestnika in seveda tudi zaposlene delavce, a le tako, da s tem ni oviral delovnega procesa. Obrtni nadzornik je imel pravico tudi do vpogleda v dokumentacijo podjetja. Če je bilo delo obrtnega nadzornika ovirano s strani določene osebe v obratu, je bila ta oseba kaznovana na podlagi določb Obrtnega reda. Seveda, če je obrtni nadzornik pri pregledu določenega podjetja opazil nepravilnosti, je od lastnika podjetja zahteval odstranitev nepravilnosti. V primeru odpora lastnika podjetja, je bil le-ta naznanjen pristojnemu »*obrtnemu oblastvu*«. Zanimiva je določba zakona, ki apelira na obrtne nadzornike, naj svoje delo v posameznih podjetjih izvajajo korektno v smislu taktnega spodbujanja obrtnikov k spoštovanju določb zakona, ustvarjanja ravnotežja med interesi obrtnikov in pomožnih delavcev, pridobivanja zaupanja tako delodajalcev kot delavcev in ustvarjanja dobrih odnosov med obojimi. Obrtni nadzorniki so bili dolžni podati ministru za trgovino natančna letna poročila o delu, v katerih so lahko navedli tudi svoje predloge. Ta poročila je bilo potrebno tudi vsako leto predložiti državnemu zboru. Obrtni nadzorniki so imeli značaj državnih uradnikov ter so bili podvrženi službenim predpisom, ki so veljali za državne uradnike. Za obrtne nadzornike je bil lahko imenovan tisti, ki je imel potrebno strokovno

²⁹ France Kresal, str. 26–27.

³⁰ ZAL, Postava od 17. junija 1883 o postavitvi obrtnih nadzornikov. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, za stopane v državnem zboru, leto 1883, št. 117.

izobrazbo in je govoril jezike, ki so se govorili v določenem »nadzornem okolišju«.³¹

Za vse delavstvo je bil pomemben zakon o noveli Obrtnega reda z dne 5. februarja 1907, ki je dajal pravno osnovo za sklepanje kolektivnih pogodb. To pomeni, da so odslej pravice in ugodnosti, ki jih je v kolektivni pogodbi priznal podjetnik, avtomatično veljale za vse delavce določenega obrata, za katerega je bila le-ta sklenjena. Delodajalec ni več sklepal pogodb o delu z vsakim delavcem posebej, niti posamezen delavec s podjetnikom, pač pa vsi delavci kolektivno. Delavce so predstavljali izvoljeni delavski predstavniki ali pa delavske strokovne organizacije. Do leta 1906 je bilo v Avstriji sklenjenih samo 20 kolektivnih delovnih in mezdnih pogodb, v letu 1906 pa že 448. Največ kolektivnih pogodb so sklenili kovinarji in strojni delavci, sledili so živilski, tekstilni, gradbeni, lesni in usnjarski delavci. Kolektivne pogodbe so določale dolžino delovnega časa. Večinoma so ga skrajšale na 9 do 10 ur dnevno. S kolektivnimi pogodbami so bile določene višje mezde. Mnoge kolektivne pogodbe so priznale delavske in obratne zaupnike ter strokovne organizacije kot zastopnice delavskih interesov.³² Seveda pa sklepanje kolektivnih pogodb ni bilo vedno lahko. Večina jih je bila sklenjenih šele po večkratnih stavkah. Največ kolektivnih pogodb je bilo sklenjenih tam, kjer so bile močne strokovne organizacije. V Avstriji je bilo to okoli Dunaja in na Češkem.

Dne 7. februarja 1907 so bili izdani predpisi za preprečitev nezgod in za varovanje zdravja delavcev, zaposlenih pri »izvrševanju nadtalnih stavb in drugih stavbnih del«.³³ Glede, recimo, strešnih in podobnih nevarnih del (spravljanje snega s strehe, instalacija strelovodov, nevarna kleparska dela, steklarska dela) je bilo predpisano, da morajo imeti delavci varnostni pas z vrvjo. Kadar so se na novo pokrivala steklene strehe, je bilo potrebno pod njimi postaviti z deskami trdno pokrit oder. Odpadki stekla so se morali takoj odstraniti. V primeru nočnega dela je bila predpisana zadostna razsvetljava

delovnih mest ter dohodov do njih. Vodilne žice električne razsvetljave je bilo potrebno zavarovati in osamiti, tako da se jih ni mogel nihče dotakniti. Pri delih, ki so bila nevarna za oči, so morali biti delavci zavarovani z zaščitnimi očali. Za zavarovanje ostalih delavcev, ki so delali v bližini, je bilo priporočljivo napraviti zaščitne stene ali mreže. Glede dela žensk je zakon določal, da lahko noseče žene opravljajo le lažja dela. Zakon je vseboval tudi predpise glede varstva zdravja. Na gradbišču, kjer je delalo več kot deset delavcev, je bilo potrebno narediti številu delavcev primerno velik prostor, kjer se je po potrebi kurilo in se je izvajala prva pomoč. Takšen prostor je moral biti opremljen s pripomočki za ustavljanje krvi, obvezami, antiseptičnimi pripomočki. Na vsakem gradbišču je bilo potrebno preskrbeti zadostne količine sveže pitne vode, urediti v skladu z zdravstvenimi predpisi sanitarije, upoštevajoč pri tem število delavcev. Če je na gradbišču delalo več kot deset oseb, je bilo potrebno sanitarije ločiti po spolu delavcev in jih označiti z napisi. Delavci so morali biti seznanjeni s predpisi o varstvu pri delu, ti pa so morali biti javno izobešeni.³⁴

Z razvojem industrije je naraščalo tudi število delavstva, ki se je koncentriralo okrog industrijskih središč in večjih tovarn. Vedno bolj pereče je postajalo stanovanjsko vprašanje, ki ga je poskušal rešiti stanovanjskoskrbstveni zakon z dne 22. decembra 1910, na podlagi katerega je bil ustanovljen stanovanjskoskrbstveni fond za gradnjo delavskih stanovanj.³⁵ Fond (»zaklad«) naj bi upravljalo ministrstvo za javna dela v sporazumu s finančnim ministrstvom. Zakon je nadalje določal zneske, ki bi jih prispevali v ta fond. Tako je bilo npr. v letih 1911 in 1912 predvidenih skupaj 1,500.000 kron. Ta vsota naj bi se postopoma povečevala in v letu 1921 dosegla 4,000.000 kron. Ti zneski bi bili vključeni v posamezne državne proračune in bi se fondu izplačevali v enakih mesečnih obrokih. Glavna naloga fonda je bila dajati kreditno pomoč samoupravnim korporacijam (okraj, občine), javnim korporacijam, zavodom ter »občekoristnim združbam« (stavbne zadruga, stavbna društva) za gradnjo majhnih sta-

³¹ Prav tam.

³² France Kresal, str. 24.

³³ ZAL, Ukaz trgovinskega ministra v sporazumu z ministrom za notranje zadeve z dne 7. februarja 1907, s katerim se izdajajo predpisi za preprečitev nezgod in za varstvo zdravja delavcev v obrtnem izvrševanju nadtalnih stavb. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 12. februar 1907, št. 24.

³⁴ Prav tam.

³⁵ ZAL, Zakon z dne 22. decembra 1910 o ustanovitvi zaklada, s katerim se skrbi za zgradbo stanovanj. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 30. december 1910, št. 242.

novanj in pridobitev za to določenih zemljišč, dalje za pridobitev hiš z majhnimi stanovanji oziroma pridobitev hiš, ki bi se preuredile v več majhnih stanovanj in končno odkup hipotek nad hišami, ki so jih zgradile zgoraj omenjene združbe že pred veljavnostjo tega zakona.³⁶

Delavsko zavarovanje

Začetki delavskega zavarovanja segajo v konec 18. stoletja, ko so začela nastajati društva za medsebojno pomoč, t. i. podporna društva in bratovske skladnice, kamor so člani mesečno plačevali enotne zneske ter z zdravniki sklepali pogodbe. Bratovske skladnice kot socialnozavarovalne ustanove je uzakonil že rudarski zakon z dne 23. maja 1854. Od takrat dalje je bilo v Avstriji socialno zavarovanje rudarjev in topilniških delavcev obvezno. Vsi drugi delavci, predvsem tisti v industriji, ki jih je bilo vedno več, še nekaj časa niso dosegli socialnega zavarovanja. V primeru bolezni, starosti in smrti so bili tovarniški delavci in njihovi svojci navezani le nase in na javno dobrodelnost. Delodajalci niso bili dolžni ničesar prispevati za delavce. Dvorni dekret z dne 18. februarja 1837 je sicer določal, da so bili tovarnarji, obrtniki in trgovci dolžni plačevati za svoje delavce oskrbo v javnih bolnicah, a največ štiri tedne. Tudi Obrtni red z dne 20. decembra 1859 še ni reševal vprašanja pomoči za bolne tovarniške delavce. 85. člen Obrtnega reda je nejasno določal, da je podjetje dolžno ustanoviti samostojno podporno blagajno ali pa pristopiti k že obstoječi, če bi se glede na veliko število delavstva zdela potrebna skrb za pomoč delavcem v primeru nezgod ali bolezni. Spričo takšnega stanja so si morali delavci pomagati s samopomočjo. Ustanavljali so svoja bolniška in podporna društva. Pri tem so sodelovali tudi podjetniki. To so bili prvi začetki delavskega zavarovanja.³⁷ Nezgodno zavarovanje za tovarniške delavce v avstrijski polovici habsburške monarhije je vpeljal zakon z dne 28. decembra 1887. To je bil prvi socialnozavarovalni zakon v Avstriji.³⁸ Naslednje leto je bil sprejet še zakon za bolniško zavarovanje. V Prekmurju je ogrska zakonodaja

enake predpise uvedla leta 1891 (obvezno bolniško zavarovanje je Ogrska reformirala leta 1907). Rudarji so bili obvezno zavarovani pri bratovskih skladnicah že od leta 1854, državni uslužbenci že prej, prav tako železničarji že od leta 1844. Nezgodno zavarovanje, ki je bilo ločeno od bolniškega, je bilo urejeno po panogah. Tovarniški delavci so bili zavarovani proti nezgodam pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah. Za Kranjsko in Primorsko je bil sedež zavarovalnice v Trstu, za Koroško in Štajersko v Gradcu. Železničarji so bili nezgodno zavarovani pri Železničarski nezgodni zavarovalnici na Dunaju od leta 1869. Rudarji so bili do leta 1914 nezgodno zavarovani pri svojih bratovskih skladnicah, potem pa do leta 1918 pri posebni nezgodni zavarovalnici za rudarje na Dunaju. Vse stroške nezgodnega zavarovanja so plačevali delodajalci.³⁹ Določbe omenjenega zakona so veljale za vse delavce in obrtne uradnike v tovarnah in »plavilnicah«, v rudnikih na »nepridržane rudnine«,⁴⁰ v ladjedelnicah, v kamnolomih, v gradbeništvu. Pod pojmom delavci so bile mišljene tudi tiste osebe, ki se še niso izučile za svoj poklic in spričo tega niso prejemale zaslužka oziroma so ga prejemale manj. Niso pa bili zajeti delavci, ki so izvajali samo kakšna »popravna dela« na zgradbah. Pri gradnji pritličnih bivalnih in gospodarskih poslopij na podeželju kot tudi pri drugih gradnjah, povezanih s poljedelstvom, določila tega zakona niso veljala, če je bil pri teh delih vključen le gospodar, njegovi domači ali pa kakšni drugi prebivalci tistega kraja, ki se sicer niso ukvarjali z gradbenimi deli in so samo pomagali gospodarju in njegovim domačim. Sicer pa je bil, po določitih tega zakona, minister za notranje zadeve tisti, ki je lahko delavcem določenih podjetij, katerih dejavnost ni bila »nevarna«, odvzel pravico zavarovanja. Enako je imel pravico »podvreči dolžnosti zavarovanja« podjetja, katerih dejavnost je bila »nevarna« (npr. požarna nevarnost). Ta zakon pa ni bil namenjen tistim javnim uslužbencem, ki jim je (in tudi njihovim svojcem) v primeru kakšne nezgode pripadala pravica do pokojnine, ki je presejala s tem zakonom določeno rento. Nadalje je zakon določal, kaj je predmet zavarovanja in način izplačevanja

³⁶ Prav tam.

³⁷ France Kresal, str. 157.

³⁸ ZAL, Zakon z dne 28. decembra 1887 o zavarovanju delavcev v primeru nezgode. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, dne 1. januarja 1888, št. 1.

³⁹ France Kresal, str. 159.

⁴⁰ V 1. členu Zakona z dne 28. decembra 1887 je istočasno navedeno sledeče: »Za zavarovanje delavcev in vršbenih uradnikov v rudnikih na pridržane rudnine in v napravah k njim spadajočih proti posledicam nezgod, ki se utegnejo pripetiti pri delovršbi, poskrbi poseben zakon.«

povračila škode v primeru nezgode. Predmet zavarovanja je bilo s tem zakonom določeno povračilo škode, ki je nastala zaradi telesne poškodbe zavarovanca ali zaradi njegove smrti. V primeru telesne poškodbe je bila predvidena renta, ki naj bi se poškodovancu začela izplačevati pet tednov po nastanku poškodbe. Izplačevala naj bi se toliko časa, dokler je poškodovanec nesposoben za delo. Višina rente se je izračunala na podlagi celoletnega zaslužka poškodovanca na delovnem mestu, na katerem se je pripetila nesreča. V primeru, da poškodovanec ni bil celo leto zaposlen na tem delovnem mestu, se je renta izračunala na podlagi zaslužka, ki so ga prejeli ostali delavci na podobnem delovnem mestu. Določena dela so se opravljala le krajši čas, ne čez celo leto. V tem primeru je zakon določal, da se renta določi na podlagi povprečnega dnevnega zaslužka. Upoštevalo pa se je le število delovnih dni. Če so se pri delu poškodovali vajenci, prostovoljci, praktikantje, torej osebe, ki niso prejemale plačila oziroma minimalni zaslužek, so višino odškodnine za nezgodo izračunali na podlagi najnižjega zaslužka polno plačanih delavcev za delo, za katerega so se zgoraj omenjeni učili. Toda višina odškodnine ni presegala 300 goldinarjev. Sicer pa je zakon določal, da v primeru popolne nesposobnosti za delo znaša renta 60 % letnega zaslužka. V primeru, da je poškodovanec sam, namenoma povzročil nezgodo, ni bil upravičen do odškodnine. V primeru smrti ponesrečenca, je bil le-ta upravičen do pogrebniških stroškov (največ 25 goldinarjev), njegovi domači pa do rente, ki se jo določili po že navedenih kriterijih. Tako je bila vdova upravičena do ponovne poroke ali pa do svoje smrti prejemanja 20 % letnega zaslužka umrlega, vsak zapuščen zakonski otrok do dopolnjenega 15. leta starosti pa 15 % letnega zaslužka umrlega. V primeru, da je otrok izgubil še drugega starša, je bil upravičen do prejemanja 20 % letnega zaslužka. Nadalje je zakon določal, da pripada vsakemu zapuščenemu nezakonskemu otroku do dopolnjenega 15. leta starosti 10 % letnega zaslužka. Rente vdovi oziroma vdovcu in otrokom niso smele skupaj presegati 50 % letnega zaslužka. V primeru, da se je poškodovanec poročil po nezgodi, po njegovi smrti njegovi vdovi oziroma vdovcu in otrokom ni pripadalo nič. Ta določba je veljala tudi za nezakonske otroke (poškodovanec jih je imel po poškodbi) in za izvenzakonskega partnerja (vdova oziroma vdovec).⁴¹ Po zakonu je ime-

⁴¹ Prav tam.

la zavarovalnica pravico zadolžiti pristojnega obrtnega nadzornika, da si je ogledal »dolžnosti zavarovanja podvrženo vršbo«. Pri takšnem ogledu so uporabljali določila zakona z dne 17. junija 1883. Lastnik obrata, kjer naj bi nadzornik izvajal ogled, je bil dolžan le-temu predložiti vsa pojasnila, zlasti o tistih napravah v obratu, ki so predstavljale potencialno nevarnost za nezgode pri delu. Dolžnost obrtnega nadzornika je bila, da je po ogledu določenega obrata, poročal zavarovalnici o svojih opažanjih. Zavarovalnica je nadalje ukrepala v skladu s tem poročilom. Pri »političnem oblastvu prve stopnje«, pod oblast katerega je sodil določen obrat, je dosegla izdajo naredb, ki jih je bil lastnik določenega obrata dolžan upoštevati. Namreč, v skladu s temi naredbami je moral izboljšati delovne pogoje in preprečiti nesreče pri delu. Glede »dolžnosti naznanjati nezgode« je zakon določal, da mora lastnik obrata oziroma oseba, ki je bila prisotna v času, ko se je zgodila nesreča pri delu, pisno obvestiti »politično oblastvo prve stopnje«, in sicer v roku petih dni. Prav tako je bilo potrebno v istem času obvestiti zavarovalnico. V primeru težje nesreče pri delu (nesposobnost za delo več kot štiri tedne ali pa celo smrt) je bila dolžnost »političnega oblastva«, da je raziskalo okoliščine nesreče, se pravi, kaj je bil vzrok za nesrečo in kakšne vrste je bila nesreča, kdo je bila poškodovana oseba in kakšen je bil njen zaslužek, bivališče poškodovanca in v primeru smrti, če je poškodovana oseba zapustila družinske člane, kdo so upravičenci do odškodnine. Zavarovalnica je seveda tudi imela pravico sodelovati pri preiskavi nesreče. O pritožbah oškodovancev zoper zavarovalnico (v primeru, da ni priznavala njihovih zahtev) je odločalo »razsodišče«, ki se je nahajalo v mestu, kjer je zavarovalnica imela svoj sedež.⁴²

Bolniško zavarovanje je urejal zakon z dne 30. marca 1888.⁴³ Veljal je za vse delavce in obrtne uradnike, ki so bili zavarovani v primeru nesreče pri delu na podlagi že omenjenega zakona. Za delavce oziroma obrtne uradnike so v smislu zakona o bolniškem zavarovanju šteli tudi vajence, prostovoljce, praktikante in druge osebe, ki zaradi nedokončane izobrazbe niso imeli nobene ali pa le nizko plačo. Določbe zakona so veljale tudi za vse

⁴² Prav tam.

⁴³ ZAL, Zakon z dne 30. marca 1888 o zavarovanju delavcev glede bolezni. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1888, št. 33.

Delavci, med njimi mladoletni, pri zasluženem kratkotrajnem odmoru.
(*Proletariat: Kultur und Lebensweise im 19. Jahrhundert. Wien, 1986*)

delavce in obrtne uradnike, ki so delali v rudnikih na »*pridržane rudnine*« in k njim spadajočim napravam, ali pa v podjetjih, za katera so veljale določbe obrtnega reda, dalje pri delih na železnici in v notranjem pomorskem prometu. Ni pa ta zakon veljal za osebe, ki so bile zaposlene v pomorstvu, kjer so veljali pomorski zakoni. Dolžnost biti zavarovan ni veljala za »*služnike*«, ki so bili s »*trdno plačo*« zaposleni v državni službi, deželni službi, v službi okraja, občine ali kakšnega »*javnega fonda*«. Bolniško zavarovanje se je v okviru tega zakona kazalo v dodeljevanju podpor bolnikom in kritju pogrebnih stroškov. Podpora bolniku je pomenila, da je oseba dobivala od začetka bolezni brezplačno zdravniško zdravljenje in potrebna zdravila. V primeru, da je bolezen trajala več kot tri tedne in je bil bolnik nesposoben prislužiti denar, je bil od začetka bolezni in ves čas trajanja bolezni upravičen do t. i. bolnišnine (»*bolniščine*«, »*obolevščine*«). To je bila denarna podpora v vrednosti 60 % običajne mezde, vendar najdlje 20 tednov. Ob tem so imeli zavarovanci, kot rečeno, pravico do zdravniške pomoči, zdravlil, porodniške pomoči, pa tudi zdravljenja v

bolnišnici, če to ni trajalo dlje kot štiri tedne. Porodnice so prav tako štiri tedne po porodu dobivale hranarino, ki je bila enaka 60-odstotni povprečni mezdi. Bolniška blagajna (prva bolniška blagajna pri nas je bila ustanovljena 1. avgusta 1889) je izplačevala tudi pogrebnino, ki je znašala toliko, kot je bila 20-dnevna povprečna mezda. Osnova za izračunavanje boleznin je bila običajna mezda. Ta ni bila odvisna od delavčevega dejanskega zaslužka, pač pa od njegove uvrstitve v mezdni razred oziroma od njegove strokovne kvalifikacije.⁴⁴ Zakon je razločeval naslednje bolniške blagajne: okrajne, obratne, stavbinske, zadružne, društvene in bratovske skladnice za rudarje in topilničarje; oblikovane so bile že na podlagi rudarskega zakona z dne 23. maja 1854, zakon z dne 28. julija 1889 pa jih je reformiral. Okrajne bolniške blagajne so temeljile na načelu vzajemnosti. Praviloma naj bi za vsak sodni okraj ustanovili eno takšno bolniško blagajno, in sicer v kraju, kjer je imelo okrajno sodišče svoj sedež. Je pa imela deželna politična oblast

⁴⁴ *Prav tam.*

pravico do drugačne odločitve, upoštevajoč pri tem posebnosti posameznih okrajev. Tako je lahko npr. odločila, da so za več sodnih okrajev ene in iste dežele ustanovili samo eno bolniško blagajno ali pa za en sodni okraj več bolniških blagajn. Člani okrajne bolniške blagajne so bili v prvi vrsti v njenem okolišu delujoče osebe, ki so se morale zavarovati na podlagi določil tega zakona. Člani so postali takoj z nastopom določenega dela. Izstopili pa so lahko le tedaj, ko so dokazali, da so zavarovani pri kateri od drugih, prej navedenih bolniških blagajn. Osebe, ki so zapustile delo, zaradi katerega so bile člani določene okrajne bolniške blagajne ter niso pristopili k takemu delu, na podlagi katerega bi postali člani kakšne druge okrajne bolniške blagajne ali katere izmed prej omenjenih bolniških blagajn, so ostajali člani vse dotlej, dokler so prebivali v državnem zboru zastopanih kraljevinah in deželah ter so plačevali prispevke. Če pa katera od teh oseb štiri tedne zaporedoma ni plačevala prispevkov, je prenehala biti član bolniške blagajne in je s tem izgubila ugodnosti, ki ji jih je bila dolžna nuditi bolniška blagajna. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je lahko ustanovil obratno bolniško blagajno, če s tem ni oviral delovanja okrajne bolniške blagajne. Ustanovitev je dovoljevala deželna politična oblast. Podjetniku, v čigar obratu so bili delavci izpostavljeni nevarnostim pri delu, je deželna politična oblast naložila dolžnost ustanovitve bolniške blagajne ne glede na število delavcev. Omenjena določila pa niso veljala za podjetnike, ki so na podlagi sedmega poglavja obrtnega reda pripadali obrtni zadrugi. Obrtne zadruge so bile dolžne ustanoviti in vzdrževati zadržne bolniške blagajne za podporo pomočnikom v primeru bolezni. Obrtni lastniki niso imeli pravice biti člani zadržne bolniške blagajne, ki je bila namenjena pomočnikom. Zadržne bolniške blagajne so bile torej po določilih tega zakona ustanovljene na podlagi sedmega poglavja obrtnega reda (»Zadruge«).

»Stavbinski gospodarji« so bili dolžni po ukazu deželne politične oblasti ustanoviti stavbinske bolniške blagajne za delavce, ki so bili za daljši čas zaposleni pri gradnji določene poti, železnice, prekopa, nasipa kot tudi pri kaki drugi gradnji. Bratovske skladnice so bile ustanovljene na podlagi rudarskih predpisov. Njihovi člani niso smeli pripadati kateri od, na podlagi tega zakona, ustanovljenih bolniških blagajn. Društvene bolniške blagajne so bile ustanovljene po takrat veljavni zakonodaji o

društvih. Sredstva, s katerimi so bolniške blagajne pokrivalle svoje stroške, so morali preskrbeti skupno delavci in delodajalci. Dve tretjini zneskov so morali prispevati delavci, eno tretjino pa delodajalci. Velikost zneska se je določala v odstotkih glede na delavčevo plačo, vendar ni smela presežati 3 % plače. Obratni uradniki z več kot 2400 kron letne plače so morali plačevati celotne prispevke sami. Če delavci plače niso dobivali v denarju, je moral njihove prispevke poravnati delodajalec. Prispevke za bolniško blagajno so blagajnam v celoti nakažovali podjetniki, delavčeve prispevke pa nato ob izplačilu mezde delavcem odtegnili.⁴⁵

Do konca leta 1889 je bilo na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem ustanovljenih 65 okrajnih bolniških blagajn z okoli 15.000 zavarovanci, 23 obratnih bolniških blagajn s 5400 zavarovanci, 11 združenih bolniških blagajn s 1290 zavarovanci in 1 društvena blagajna z 282 zavarovanci. Število zavarovancev je stalno naraščalo. Zanimivi so tudi podatki o dohodkih in izdatkih bolniških blagajn na Kranjskem. Prvo leto poslovanja so imele vse 22.876 goldinarjev dohodkov in 16.950 goldinarjev izdatkov in tako zaključile poslovno leto s 5926 goldinarji presežka. Največ sredstev je bilo namenjenih za izplačilo boleznin in porodnin, nato za upravne stroške, za zdravnike, kontrolorje in za zdravila. Dohodke blagajn so predstavljali obvezni prispevki (22.025 goldinarjev), globe in razno (640 goldinarjev) ter obresti (221 goldinarjev). Leta 1913 so imele bolniške blagajne na Kranjskem že 771.737 kron dohodkov in 731.080 kron izdatkov. Spremenila se je tudi poraba izdatkov. Povečali so se izdatki za bolezni in porodnine, tako da so dosegli skoraj polovico vseh izdatkov (49,56 %). Povečali so se tudi izdatki za zdravnike, zdravila in zdravljenje v bolnicah (od 1,25 % na 10,69 %). Dohodki so prihajali predvsem od obveznih prispevkov, povečali pa so se tudi zaradi raznih glob in manj od obresti.⁴⁶

Zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt ni bilo splošno uvedeno ne v Avstriji ne na Ogrskem. Pokojninsko zavarovanje so imeli le rudarji v okviru bratovskih skladnic od leta 1854, državni železničarji od leta 1844 in železničarji Južnih železnic od leta 1876 pri železničarskem

⁴⁵ *Prav tam.*

⁴⁶ *France Kresal, str. 161.*

pokojninskem zavodu na Dunaju ter nameščenci od leta 1906. Nameščenci so bili zavarovani pri Pokojninskem zavodu za nameščence na Dunaju.⁴⁷ Pokojninsko zavarovanje nameščencev je urejal zakon z dne 16. decembra 1906.⁴⁸ Po določilih tega zakona so bili zavarovani vsi nameščenci v zasebnih službah od 18. leta starosti dalje, ki so prejeli mesečno ali letno plačo in katerih prejemki so pri istem delodajalcu znašali vsaj 600 kron na leto. Zavarovani v smislu tega zakona so bili tudi nameščenci v javnih službah, »ako nimajo po pravilih pravic do pokojnine za onemoglost in starost ter do pokojnin v prid njihovih ostalih, toda izvzemši nameščence v dvorni službi, v službi države ali kakega državnega zavoda«. Po tem zakonu niso bile zavezane dolžnosti zavarovanja naslednje osebe: osebe, ki so šele po 55. letu starosti dosegle namestitev, ki je prinesla tudi dolžnost zavarovanja, dalje osebe, ki so na podlagi prejšnjega službovanja uživale kakšno rento za onemoglost ali starost (pokojnino, preskrbnino itd.), če so ti prejemki dosegali ali presegali v tem zakonu določene najnižje rente za onemoglost in starost, osebe, ki so bile zaposlene izven ozemlja, na katerem je veljal ta zakon, nato nameščenci podjetij železnic, ki so služili javnemu prometu, ter osebe, ki so ob začetku veljavnosti tega zakona prekoračile v 1. členu zakona določeno starostno mejo. Vse osebe, ki so bile zavezane temu zavarovanju, so se po svojih letnih prejemkih uvrščale v šest plačilnih razredov, in sicer:

- I. plačilni razred z letnimi prejemki 600–900 kron,
- II. plačilni razred z letnimi prejemki 900–1200 kron,
- III. plačilni razred z letnimi prejemki 1200–1800 kron,
- IV. plačilni razred z letnimi prejemki 1800–2400 kron,
- V. plačilni razred z letnimi prejemki 2400–3000 kron,
- VI. plačilni razred z letnimi prejemki 3000 kron.

Predmet zavarovanja za zavarovance so bile rente za primer nesposobnosti prislužiti si rento za onemoglost oziroma starostno rento (po preteku »prispevnih« mesecev je šla renta za onemoglost kot pokojninski užitek tudi brez dokaza nastale »pridobitne nesposobnosti«; pri tem ni bilo razlike, ali je ostal upravičeni prejemnik še nadalje v kaki službi ali ne). Predmet zavarovanja za ostale so bile rente za vdove (vdovska renta), »vzgojevalni prispevki za otroke« ter enkratne odpravnine za vdove in otroke. Renta za onemoglost je bila sestavljena iz osnovnega zneska in iz stopnjevalnega zneska. Osnovni znesek se je določil po plačilnem razredu, v katerem je bila zavarovana oseba v času, ko je potekel čas čakanja⁴⁹ oziroma ko se je zgodila nezgoda. Tako je znašal osnovni znesek za prvi plačilni razred 180 kron na leto, za drugi 270 kron na leto, za tretji 360 kron na leto, za četrti 540 kron na leto, za peti 720 kron na leto in za šesti plačilni razred 900 kron na leto. Stopnjevanje se je začelo, ko je pretekel čas čakanja. Znesek se je ravnal po tistem plačilnem razredu, v katerem je bila zavarovana oseba po preteku časa čakanja do izgube pridobitne sposobnosti. Tako je znašalo stopnjevanje za vsakih 12 prispevnih mesecev npr. v prvem plačilnem razredu 9,00 kron, v šestem pa 45,00 kron. Za prispevne čase, ki so bili krajši od enega leta, se je odmerilo stopnjevanje po številu minulih mesecev leta. Pravico do rente za onemoglost je imel ne glede na starost zavarovanec v primeru »pridobitne nesposobnosti« (onemoglost). Za onemoglega se je štel tisti, ki zaradi telesne ali duševne hibe ni bil sposoben opravljati svojega tedanjega poklica. Do rente za onemoglost pa ni bil upravičen tisti, ki je zaslužil znesek, ki je presegal rento za onemoglost, najmanj pa 600 kron. Do te rente ni bil upravičen tudi tisti, ki si je »pridobitno nesposobnost« povzročil namenoma ali je storil kakšno kaznivo dejanje. V tem primeru se je renta za onemoglost lahko v celoti ali pa deloma priznala članom njegove družine, če so živeli na področju, za katerega je veljal ta zakon in so imeli alimentacijske terjatve nasproti zavarovancu. Prejemanje rente za onemoglost se je začela s prvim dnevom koledarskega meseca, ki je sledilo izgubi »pridobitne sposobno-

⁴⁷ Prav tam, str. 160.

⁴⁸ ZAL, Zakon z dne 16. decembra 1906 o pokojninskem zavarovanju nameščencev v zasebnih službah in nekaterih nameščencev v javnih službah. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1. januar 1907, št. 1.

⁴⁹ Čas čakanja: Za dosego pravice do dajatev (renta za onemoglost, vdovska renta, »vzgojevalni« prispevki) je bilo potrebno, razen dokaza za novo nastale razmere, da je »dovršen čas čakanja 120 prispevnih mesecev«. Ta zahteva pa je odpadla, če je nastala pridobitna nesposobnost ali smrt zavarovanca zaradi nezgode, ki se je pripetila pri izvrševanju službe oziroma je bila v zvezi s službo.

sti«. Prejemanje rente za onemoglost je prenehalo s ponovno dosego »*pridobitne sposobnosti*« ali pa s smrtjo upravičenega prejemnika. Vdovska renta je znašala polovico rente, ki jo je dobival pokojni mož oziroma polovico rente, do katere si je pridobil pravico do časa svoje smrti. Prejemanje vdovske rente se je začelo s prvim dnevom koledarskega meseca, ki je sledilo dnevu moževe smrti, in prenehalo, ko se je vdova ponovno poročila oziroma ko je umrla. Pravico do vdovske rente je imela vdova po zavarovancu, zavarovanem po tem zakonu, če je preteklo vsaj leto dni od dneva poroke, če je zavarovanec sklenil zakon pred dopolnjenim 50-im letom, če pokojnik v času, ko je sklenil zakon, ni že prejemal rente za onemoglost, ki jo je določal ta zakon, dalje, če vdova v času moževe smrti ni bila po svoji krivdi sodno ločena od njega in če ni bil zakon sodno razveljavljen, in končno, če proti vdovi ni bilo s sodno sodbo dokazano, da je namenoma zakrivila možovo smrt ali je sokriva zanj. »*Vzgojevalni prispevek*« je znašal za vsakega enojno osirotelega otroka eno tretjino, za vsakega dvojno osirotelega otroka pa dve tretjini pripadajočega osnovnega zneska pokojninske pravice umrlega dela staršev. Prejemanje »*vzgojevalnega prispevka*« se je začelo s prvim dnevom koledarskega meseca, ki je sledil dnevu smrti zavarovanega dela staršev, in prenehalo, ko je otrok dopolnil 18 let ali pa če je umrl. Pravico do enkratne odpravnine so imeli vdova oziroma zapuščeni otroci zavarovane osebe, če je ta oseba umrla, preden je potekel čas čakanja, če so bili izpolnjeni pogoji za prejemanje vdovske rente oziroma »*vzgojevalnih prispevkov*« in jim ni pripadala pravica do rente po drugem odstavku 5. člena (*»ta zahteva odpade, ako nastane pridobitna nesposobnost ali smrt zavarovanca vsled nezgode, ki se je pripetila v izvrševanju službe in je v zvezi s službo«*).⁵⁰

Viri:

(Vsi dosegljivi v *Zgodovinskem arhivu Ljubljana*)

Zakon dne 28. agusta 1883, veljaven za vojvodino Kranjsko, kako je občinam javno oskrbovati uboge. V: Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, št. 17.

Postava od 25. marca 1883, s katero se dovoljujejo podporščine iz državnih sredstev v polajšanje stiske. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, izdan 31. marca 1883, št. 42.

Zakon z dne 27. decembra 1902. l. o dodelitvi podpor iz državnih sredstev v polajšavo, oziroma odvrnitev bede. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1902, št. 249.

Pogodba od 9. februarja 1883, o vzajemnem dovoljevanji pravice ubožnih do sodne pripomoči med Avstro-Ogrsko in Italijo. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1883, št. 113.

Postava od 17. junija 1883 o postavitvi obrtnih nadzornikov. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, leto 1883, št. 117.

Ukaz trgovskega ministra v sporazumu z ministrom za notranje zadeve z dne 7. februarja 1907, s katerim se izdajajo predpisi za preprečitev nezgod in za varstvo zdravja delavcev v obrtnem izvrševanju nadtalnih stavb. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, izdan 12. 2. 1907, št. 24.

Zakon z dne 22. decembra 1910 o ustanovitvi zaklada, s katerim se skrbi za zgradbo stanovanj. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 30. december 1910, št. 242.

Zakon z dne 28. decembra 1887 o zavarovanju delavcev v primeru nezgode. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, dne 1. januarja 1888, št. 1.

Zakon z dne 30. marca 1888 o zavarovanju delavcev glede bolezni. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, leto 1888, št. 33.

Zakon z dne 16. decembra 1906 o pokojninskem zavarovanju nameščencev v zasebnih službah in nekaterih nameščencev v javnih službah. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1. januar 1907, št. 1.

⁵⁰ ZAL, *Zakon z dne 16. decembra 1906 o pokojninskem zavarovanju nameščencev v zasebnih službah in nekaterih nameščencev v javnih službah. V: Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, 1. januar 1907, št. 1.*

Literatura:

- Kralj, Anton: *Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razsodb upravnega sodišča*. Ljubljana: Knjižica slovenske krščansko-socialne zveze, 1902.
- Kresal, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Puhar, Alenka: *Prvotno besedilo življenja, oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. Stoletju*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
- Serše, Aleksandra: *Evangeljsko žensko društvo v Ljubljani 1856–1945, v: Etnolog. (Nova vrsta): glasnik Slovenskega etnografskega muzeja*, let. 11 (2001), Ljubljana.

Zusammenfassung

EIN ÜBERBLICK ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER SOZIALGESETZGEBUNG IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE IN DEN JAHREN 1867-1918

Das Heimatgesetz vom 3. Dezember 1863, das die Heimatverhältnisse regelte und für alle Länder der Monarchie galt, beinhaltete grundlegende Bestimmungen über die Armenfürsorge und die den Gemeinden auferlegten Fürsorgeverpflichtungen. Zusammen mit den kundgemachten Gemeindeordnungen übertrug es die Sorge für die Armen in die Kompetenz der politischen Gemeinden, und zwar nicht nur wie bisher hinsichtlich der Kosten, sondern auch in der vollen Verwaltungsbedeutung, da dies Bestandteil der öffentlichen Verwaltung wurde. Die Einstellung des Staates und der Gesellschaft zur Sozialpolitik war im Wandel begriffen. In der Periode des liberalen Kapitalismus, die bis in die achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts dauerte, versuchte der Staat den sozialen Frieden lediglich mit repressiven Maßnahmen aufrechtzuerhalten und griff nicht mit eigenen Gesetzen in die Regelung sozialer Probleme ein. Die Folgen einer allzu großen Ausbeutung versuchte er durch Wohltätigkeit und kollektive Selbsthilfe zu mildern; es wurden Arbeiterkranken- und Unterstützungsvereine gegründet.

Mit dem Anwachsen der Industrie und der Zahl der Arbeiter entwickelten sich neue Beziehungen zwischen Arbeitnehmern und Arbeitgebern. Die Gewerbeordnung aus dem Jahr 1859 beinhaltete keine Bestimmungen über den Schutz von Hilfsarbeitern. Erst die Novellen der Jahre 1883, 1885, 1895 und 1902 beinhalteten Bestimmungen zum Schutz der Arbeiter und Handwerker. Mit der Entwicklung der Industrie wuchs die Zahl der Arbeiter in den Fabriken und Bergwerken, wo sie – auch Kinder und Frauen – unter unmöglichen Arbeitsbedingungen arbeiten mussten. Angesichts dessen kam es zum ersten Eingriff des Staates in Lohnverhältnisse. Mit Gesetz vom 17. Juni 1883 wurden Handwerksinspektorate geschaffen, die für den grundlegenden Schutz in sozialgesundheitlicher Hinsicht sorgten. Die Novelle der Gewerbeordnung vom 8. März 1885 beinhaltete Bestimmungen über Hilfsarbeiter (Fabrikarbeiter, Hilfskräfte, Lehrlinge und andere Arbeiter sowie niedere Angestellte, die Hilfsarbeit verrichteten) und deren Schutz. Alle, die eine Anstellung mit einem Monats- oder Jahresgehalt hatten, waren Angestellte und gehörten nicht zu den Hilfsarbeitern. Das erwähnte Gesetz führte für gewerbliche Hilfsarbeiter die bis dahin unbekannte Altersgrenze von 16 Jahren ein, bestimmte einen elfstündigen Arbeitstag für Fabrikarbeiter, verbot das »Trucksystem« und legte die Auszahlung der Gehälter in Bargeld fest. Die Novelle zur Gewerbeordnung vom 5. Februar 1907 legte die rechtliche Basis für den Abschluss von Kollektivverträgen. Die mit dem Anwachsen der Arbeiterschaft verbundene immer akutere Wohnungsfrage versuchte das Wohnungsfürsorgegesetz vom 22. Dezember 1910 zu lösen, auf dessen Grundlage ein Wohnungsfürsorgefonds zum Bau neuer Arbeiterwohnungen gegründet wurde. Eine Unfallversicherung für Fabrikarbeiter im österreichischen Teil der Monarchie wurde mit Gesetz vom 28. Dezember 1887 eingeführt. Es war dies das erste Sozialversicherungsgesetz Österreichs. Im Jahr darauf wurde auch noch ein Krankenversicherungsgesetz angenommen.

Schlagwörter: Sozialgesetzgebung, Heimatgesetz, Gewerbeordnung, Unfallversicherung, Krankenversicherung